

Ó-MORAVICZA, JAJ PACSÉR . . .

Bevezető sorok egy tervbe vett falumonográfia első fejezetéhez

P É N O V Á T Z A N T A L

Már tíz éve – „az idő hogy lejár” – hogy a bácskai négy nagykun település: Feketics, Pacsér, Ómoravica és Piros szerette volna megünnepelni új otthonalapításának kétszáz éves évfordulóját. Különösen készült az ünnepségre Feketics és Ómoravica népe. Ám hogy az ünnepség(ek)ből sehol semmi, illetve most is, mint a százötven éves évforduló(ko)n mindenütt csak zártkörű egyházi megemlékezés lett, annak a mindig mindent kezében tartó nagypolitika, illetve a mindig mindenben nacionalizmust és határrevíziót szimatoló korifeusainak megálljt parancsoló közbelépése volt az oka (most is és ötven, azaz immár hatvan évvel ezelőtt is).¹

De ez elmúlt, feledjük!

Nem múlt el viszont a szándék (és ezt ne is feledjük): megírni az új hazában eltelt kétszáz év történetét, kibogozni az idetelepülés részleteit, körülményeit és felvázolni az itt „elröppent” kétszáz év örömeit, bánatait, hétköz- és ünnepnapjait. És aki erre a feladatra vállalkozik, nem kis fába vágja a fejszéjét. Különösen nem, ha egyedül vág neki a rengetegnek, és próbál magának utat vágni, méghozzá olyat, amelyen aztán mások is járhatnak, amelyet később mások kiszélesíthetnek, kikövezhetnek, sőt ha bebizonyosodik, hogy igazán jó és könnyedén járható az út, akár ki is betonozhatnak, aszfaltozhatnak. De ne szaladjunk ennyire előre! Egyelőre még csak a rengeteg széle látszik . . .

A kirajzás részleteiről, előzményeiről a kibocsátó „öshaza” jeles kutatói² szinte már mindent feltártak, tisztáztak és közzétettek, nem sok értelme lenne hát, ha mi is ezekkel a kérdésekkel foglalkoznánk. Ránk nézve sokkal lényegesebb az itteni megtelepülésről, az „új hazában” való újrakezdésről kideríteni, amit még lehet.

Okmányok igazolják, hogy az áttelepülőket új otthonukban nem várta földél, csak az inzsellér által szabályos rendben kimért puszta telek. Ezt foglalhatták el, erre állhattak be és rakhatták le a magukkal hozott ingóságait: itt verhettek sátrat, rögtönözhetnek ideiglenes szálláshelyet, pányvázhatták ki

lovaikat, karózhatták ki teheneiket; ereszhették szabadon szárnyas- és egyéb aprójszágaikat, hogy elrendezve mindent, megkezdhessék a letelepedés első és legfontosabb lépését: a házépítést.

A szájhagyomány még ma is emlékezik ezekre a nehéz, de lélekemelő időkre: „Mikor idejöttek eleink, mindenféle nádasok vótak. Rengeteg sok nád vót . . . meg fa. Fák vótak. A folyó mellett végig fák vótak. Szedték ki a fákat és építették maguknak a . . . nádbul a szárnyéket, hogy meg birjonak valahol lenni, mert ugye lakás nem vót sehun se.”³

S ha most egy pillanatra lehunyjuk a szemünket, és visszagondolunk azokra a kétszáz évvel ezelőtti napokra, magunk elé képzelhetjük az életüknek „jobb móddal való folytatása végett” ideérkezett „eleinknek” lázas buzgólkodását, sürgését-forgását. Csattogtak a furkók, emelkedtek a falak és a nyár végére, az őszi esők beállta előtt már minden család a saját házába költözhetett. Sőt, még a községházat és az iskolát is fölépítették. A községháza egyik szobája „helységháznak tététert”, a másik pedig Tóth jegyzőnek, majd a(z 1786.) november 22-én megérkező Halasi Gózon József prédikátornak is ideiglenes hajlékot nyújtott.⁴

Az első építkezések mindkét faluban a völgyben történtek. (A völgyben, amelyet a Telecskai-dombok tövében folydogáló Krivaja patak alkot, és amely völgy nemcsak az egymás mellé települő Pacsérnak és Ómoravicának, de a kissé távolabb fekvő Feketicsnek is befogadója, otthona lett.) Az építkezések tehát a völgyben kezdődtek. A morovici szájhagyomány szerint „a vógyre építettek, hogy közel legyen a víz. Mer hegyre nem bírtak, mer ugye nem bírtak kutat ásni, nagyon sok időbe került, hanem a vógyre. A vógy teljesen be vót építve”.⁵ Így hagyományozódott ez a pacsériak között is: „Itt építkeztek a vógyajba, mivel úgy vótak vele, hogy a hegyen nem tudnak vizet találni.”⁶ A házak „vert falúak vótak . . . meg sárbul csinálták a falat. Csakhogy nem vót ám ilyen magos meg minden. Alacson vót. Kis ablak vót . . ., csakhogy világítson . . . Kilépték, hogy ez ni, oszt akkó . . . csinájuk . . .”⁷

Elképzelhetni az első évek nehézségeit, küzdelmeit . . .

S ha csak ilyen természetűek lettek volna a bajok! De a pacsériaknak még a tíz-egynéhány évvel korábban odatelepült szerb lakosokkal is meggyűlt a bajuk. A település évében (1786-ban) ugyanis Pacsérnak már voltak lakói, a „nem viniált görög anya szentegyházhoz tartozó rátzok” (mintegy 35 család), akik nem valami szívrepesve fogadták a „mintegy 245 familiából álló magyarság(ot) . . ., kik Magyar Országból ide származván Helvetika Ecclesiának vallásához tartoznak . . . (és) . . . a föld művelésnek és marha tartásnak kedvéért jöttek Magyar Országból eme földre”.⁸ Ahol csak tehették gáncsolták, inzultálták őket. Egy 1792-ig vezetett panaszlista tanúsága szerint még halálos kimenetelű leszámolásokra is sor került.⁹

Az első évek azonban nemcsak az újrakezdés nehézségei miatt voltak keservesek, hanem azzá váltak az egymás után többször is rájuk köszöntő szá-

razság és más elemi csapás miatt is. Az egymást követő terméketlen esztendők szinte éhínséggel fenyegették a népet, és ha a kamara nem segít rajtuk, bizonyára halálos áldozatai is lettek volna a nélkülözésnek. Kitűnik ez az 1790. október 1-jei keltezésű és „az Rác Pacsér lakossai” aláírású folyamodványból is: „Midőn csak életünkre való táplálásra gabonáink nem termettenek, a szűkség, éhség és nyomorúság arra készítetnek, hogy valamint is első kérésünket füstbe menni nem engedte legyen, úgy szinte most azon atyai kegyelmes hűséget alázatosan éhességtől nyomattató fiaitól meg nem vonván könyörüljön rajtunk és mindennapi kenyérünkre gabonát kölcsönözni méltóztasson . . .”¹⁰

Még keserversébb a mindössze két héttel későbbi keltezésű, de most már az össz lakosság nevében írt panasz: „Alábbirattak Pacsér Hellségének Lakossi Siralmas Panaszolkodással nyujtyuk Gyötrelmes állapotinkban rejánk bocsajtott Sokizbéli Sullos Csapásoknak kiálhattatlan Ostorait tudni illik ezen folyando Török háborunak eleitül kezdődvén mindez mostani jelenvaló időeknek folytaik (értsd: folytaíg), kik is még ujonnan az Tttes Vármegyve kebelében szálván Gyökerett sem verhetvén, Anyira Szorongattattunk hogy már is több Lakossaink ugy meg vesztégettődtek Számos Jozzagaiknak el hullássá által mellyek is tsak az magok szükséges elelmeikre valo eledeliket sem kereshették; és alkalmatlánokkál válván nem pedig hogy eő=Fölsége s az Tttes Vármegyének kegyelmessen ki adott dolgaiban valamély mozdulással lehetnének. Hogy pedig Jozszágaink Szamossán elvesztek, a fellöll ugy álmélkodunk hogy az az a Tettes Vármegyének is tuttura volna midőn már azokrul két izben is alázatos Jelentéssekett tevén améllyeknek száma több mint 242 darabra mégyen; s ez elleset Jozszágoknak föl tettettett es meg nevezett Ára 5960 frtnál sullossabb; hollot pedig még minyajának fölszámlálatassara nem is érhetvén.”¹¹

S hogy a következő években sem sokat változhatott a helyzet, tanúsítja a szolgabíró Latinovits Józsefhez benyújtott panasz 1797-ből: „Kegyesen tekintse a mi ügyetlen és tehetetlen voltunkat ily okokra nézve, hogy miolta a Pacséri Pusztán Ófelsége kegyes engedelmeből megtelepedtünk, mindeddig az ideig boldogtalan esztendők követtek bennünket, és pedig a kegyetlen háborúk, akiknek segedelmére legényeket mindenkor mi is adtunk (. . .), emellett követett bennünket a nagy drágaság, megyben hogyha a Tttes Uraság rajtunk nem könyörült volna, sokak éhel is közülünk meghaltak volna, melyre való nézve (. . .) kívánjuk jelenteni, hogy 25 000 frt áru gabonát vettünk föl, most pedig ismét újra az időnek terméketlensége miatt vetni való gabonát, 781 pozsonyi mérőt kénytelenítettünk felvenni (. . .)”¹²

Befolyásolták-e ezek az instanciák a királyi kamarát döntése meghozatalában, nem tudjuk, de tény, hogy 1799. november 1-jén a kincstár eladta Pacsért és Moravicát néhány, jobbára előkelő megyei hivatal viselő nemesúrnak.¹³

Pacsért 118 000 forintért Odry András alispán, Kászonyi Ferenc, Kászonyi Sándor, Mészáros János, PocsKay Sándor és Szuchich János táblabíró ülnök, Szalay Péter és Polyák József szolgabíró, PocsKay Zsigmond, Vojnits Antal,

Horváth Mihály és Polyák Antal alszolgabíró, Mátyássovsky János levéltáros, Koronay József adószedő, Szutsits József főügyész, valamint Császár Ferdinánd és kiskorú unokaöccse, Császár Sándor földbirtokos vette meg; Moravicát pedig a Vojnitsok (Lőrinc, Illés, József, Fábián, Antal és János), Szalmásy Ferenc, Piukovics Simon, Vörös István és Tomcsányi András.

Az új tulajdonosok többsége azután új birtokán (némelyek benn a faluban) kúriát építtetett, és családotul, cselédestül odaköltözött, sőt néhányuk (Odry, Császár, Potskay, Szucsich és Mészáros) a királytól új birtokáról a „pacséri” nemesi előnév használatát is kieszközölte.¹⁴

Hogy ezeknek a személyi változásoknak örvendtek-e az alig másfél évtizede települt új helységek jobbágjai, nem tudjuk, de hogy az új tulajdonosok által elkövetett önkényes birtokeltulajdonításnak nem, az bizonyos, hisz ellenkező esetben nem indítottak volna pert a földesurak ellen. Pedig indítottak, és nem is egyet!

Az 1817-ben indított első úrbéri per ítélete első fokon is, másodfokon is az új birtokosoknak kedvezett. Az elrabolt földeket nemhogy nem adták vissza, de még „a Felséges Kir. Kamarai Igazgatóság által már befejezett Urbéri rendezést tárgyazó, s a jobbágyság birtokába adott és a község házánál” őrzött eredeti térképeket, telekkönyveket is „jó hiedelem mellett” a községi előljáróktól kicsalták, és többé vissza soha nem adták.¹⁵

Az esettel Tánics Mihály is foglalkozott. (Tánics Mihály egyébként 1831–32-ben maga is ómoravicai lakos volt. Szalmásy Miksa helybeli földbirtokos házánál házitanítóskodott.) Tánics 1848-ban a *Munkások Újsága* 20. számában így írt erről: „Ez csak egy eset a számtalan közül, amelyben az erőszakkal elfoglalt föld 20–30, sőt 50–60 évi porlekedés után is a földesúré maradt.”¹⁶

Amit viszont a jobbágyok kaptak, az világosan kitetszik „Oross Sándor Jobbágy, Patséri Lakos”-nak a „fő ispány úr” Vajai gróf Vay Ábrahám ónagyságához intézett beadványából: „Én alább meg jegyzet mély alazatosággal s’ reszkető bátorsággal fejem adom a Nagy érdemekkel s drága kegyekkel érdekesített igazságoknak ki szolgáltatására, s meg határozására – méltoztatott Nagyságos Uramhoz!

1801 esztendőben a Patséri földes Urak az előbbi K:Camara meréséből, az egész Határt újra fel méreték s’ meg kissebitették

	és a magok számára	szántó földnek	2500	holdatt
	” ” ”	szőlőnek	72	”
	” ” ”	szűrűs v:Dézmakertnek	168	”
1834 ^{dik} eszt. újra	” ”	” ”	96	”
	öszveségel		2836	holdatt

melly áltai mind a' Szántó, mind kaszáló és Marha legelő földeket szenvedhetetlenül meg csonkítaták, azon kívül a Határban terméketlen s haszontalan szénás kaszálóiknak más hasznos vetéseit több esztendőben mint más földeket meg Dézmáltak; de 1817 esztendőben a' felséges Consilium azon Dézmálást az 20551 és 52^{dik} szám alatt tellyeséggel meg tiltott.

De hogy a fent említett 1817 esztendőben, a már oda fent Specificált földek el vétele, és a' kaszáló vagy is a Széna=Réttek vetései meg Dézmálása igazságtalanságáért panaszokat: ugmint Omorovitzi Deputatus lakost, néhai Király Janost 25= Pacseri lakos Nánási Petert 30 Pálcaütésekkel büntették a Nemes Varmegyén, és engemet alázatosággal esedezőt a' Nemes Varmegye 18 fontos Vasba, és hat Hetekig a Tömlözt leg alsobb részében záratott: ismét Negy Hetekig a' felső foházba tartván és azon én szorgos a magam és cselédeim táplálásokra való keserves Rabság idő elvesztés után viszont kegyetlen s engedetlenül a' Nemes Varmegye illy öregsegemben 40 Páltzaütesekkel meg büntetett.

Továbbá a már a tulsó lapon meg jegyzet földek meg csonkittásával az Helységnek tsak mejd egy Negyed rész maradt, ezen kívül mind a Prediumi s mind pedig az Dimensionalis Mampankat, és ahoz tartozó Donationalis s Contextus Leveleinktől is, mélyeket az Helység Penzen meg váltott meg fosztattak.

Végezetre én mint illy keservesen tiz Heteken büntelen Rabságot s Palcza büntetést szenvedő, Grof ő Nagysaga előtt szivből esedező, a' Nemes Varmegyét eleiben terjesztettem Panaszom ügyemet; és ő cs. k. fölsége Szent Tronusa eleiben apelaltam, és mivel a mi földes uraink részerint többnyire magok a' Nemes Varmegye Tanácsosi; így tehát az én keresemre tsak fül be=dugva némáltak, és ha feleltek is, tsak mindenkor fenyejtő s ijesztő irgalmatlansagokkal válaszoltak . . ."¹⁷

Hasonló „sikerrel” végződött a „Pacséri Község Helységének a' földes Uraságok ellen támadott . . .” 1824. évi második „Urbáriális pör”-e is.

De nem jártak jobban az egyéni „hadakozók” sem. A földesurak ugyanis nemcsak a falut, a közösséget károsították meg, nemcsak a közből raboltak, hanem ha úgy adódott, az egyénektől is eltulajdonították házaikat, jobbágyi birtokaikat. Ilyenkor aztán a szószólók sem csak a közösség érdekeiért emeltek panaszt, túrtak el megaláztatást, szenvedtek pálca- és botütést, viseltek rabláncot és tömlőc mélyén súlyos vasakat, hanem az egyéni sérelmeik is panaszra indították őket.

Kocsis István ómorovici lakos például 1816-ban azért folyamodott panasszal a főherceg nádorispán úrhoz, mert házát és földjét az uraság elvette.¹⁸ Kiss József pacseri lakos panaszának tárgya (1820-ban): fél sessio¹⁹ jobbágyi föld elvétele.²⁰ Gál András ómorovici jobbágy 1836-ban azért indított úrbéri pert tek. Piukovits József táblabíró úr ellen, mert alperes a fölperes úrbéri telkét

erőszakkal elfoglalta. Panaszát az úriszék először 1839. december 6-án tárgyalta, de dönteni még 1847-ben sem döntött.²¹

Ez idő tájt, vagyis az urbáriális pörök idején, pontosabban 1825-ben „a megyei táblabírák közbirodalmán” *Omorovica* helységet illetően 204 jobbágyi telken 3553 lélek lakott 592 házban, *Pacsér* helységnek pedig 192 jobbágytelkét 3231 lélek műveli 554 házból.²²

A két faluban tehát negyven évvel a megtelepedés után már több mint 1000 (pontosan 1146) ház volt. Túlnyomó többségében persze csak amolyan szegényes: alacsony, vert falú, nádfedeles falusi ház. Ez a házfajta, illetve ennek a nyoma még napjainkban is fellelhető, bár ma már igazán ritkaságszámba megy eredeti, átépítetlen, múlt századi nádtetős házra akadni. De az emléke még elevenen él: „Az én édesapámnak a háza az nádas ház vót. Két szoba, konyha vót. A konyha nyitott kémény vót, és a . . . a szobákba, mind a két szobába banyakemence vót. És a . . . ottan fűtöttek, a konyhábul . . . azt a két kemencét. Oda behordtuk mink a szárat vagy a szalmát, vagy ami vót, és avval vót fölfűtve. Ezek nyitott kémények vótak. Erre én emlékszek, hogy a nyitott kémínyné, ott füstölték a húst disznóvágás után. A pallás még azér emlékezetes vót, mer nádas vót a háztetőnk, és nyáron igen jó vót ott fönt, mer ott hűvös volt, télén még viszont meleg vót, mer ott fönt szoktunk egy kicsit morzsolni vagy valamit, ott a palláson, ott lehetett, mer nem vót ojan hideg.”²³

De nemcsak a visszaemlékező Kracz Lajosék háza volt vert falú és nádtetős, hanem errefelé a legtöbb falusi ház. A leggazdagabbak ferhérungos²⁴ kereszt-házait kivéve a 60-as években kezdődő új típusú építkezésekig a házak végházak voltak, és a porta utcai oldalának bal, illetve az átelleni oldalon a jobb sarkában álltak, miközben homlokzatukkal és két kicsi ablakkal az utcára néztek.

A porta hosszában épült végházak tagoltsága a tulajdonos vagyoni állapotára is utalt. A szegényebbek szoba-konyhás kis házai mellett a módosabbak háromosztatú nagy házai sorakoztak sokszor ganggal, oldalszobával is ellátva. A háromosztatú végház utcára néző szobáját *nagyháznak*, a kert felé esőt pedig *kisháznak* nevezték. A két szoba között volt a *konyha*.

„Nekünk is abba a házunkba két szoba vót, közepin meg egy konyha, de az a szabad, nyitott konyha, oszt ara is kemence meg hátra is kemence, itten meg padka. Annak a padkának vót alatta oan hamutartó, a kemencébü oda gyött bele . . . azt a parazsat mingyá . . . maj másnap lett oszt kivíve, meg emittend is katlany, ott a nagy katlany, itten meg a kis kasztrós katlany. Hát abba főzött anyám. Szalmával tüzeltünk, oszt akkor, hogy miféle ítel lehetett, de emlékszek rá, ojan tiszta valami, oan kis csóva szalmákat csinátunk, hogy nagy láng ne legyen, mer kifut.”²⁵

Régebben, úgy az első világháború végéig, de sok helyen még azután is, egészen a 30-as, 40-es évekig²⁶ ennek a középső résznek csak a hátsó fele volt a konyha, szolgálta a főzéssel, fűtéssel járó szemetelés, füstölés céljait; elülső

része amolyan mai értelemben vett belépő, előszobaféle volt: *pítvar*, ahonnan nyíltak az ajtók a szobákba jobbra is, balra is.

Amíg csak a középső rész hátsó fele volt a konyha, addig az nyitott is volt, vagyis „szabad kímín vót, nem vót lécsukva. Lē vót bótolva, mint a pince, a közepin vót hagyva juk, oszt (a füst) ott mēnt ki”.²⁷ Két oldalán (már ti. a konyha két oldalán) egymással szemben 50–60 centi magas padka volt. Ez szolgált tűzhelyül, mert tüzet akkortájt még nem zárt tűzhelyben, hanem csak úgy szabadon, a főznivalót magában tartalmazó *vászonzafik* köré vagy legföljebb a háromágú *vasláb* alá raktak. Ha vége volt a főzésnek, és a parázsra tovább már nem volt szükség, a padka végébe épített *katlanba* söpörték, ahonnan – miután teljesen elhamvadt – kihordták a *ganéra*.

– És mivel tüzeltek az ilyen „tábori”, hogy ne mondjam, „barlangi” körülmények között? – tehetnénk föl a kérdést jogos kíváncsisággal.

Az első világháború végéig igencsak a *tőzegnek* nevezett *árvaganéval*, vagyis a marhák legelőn elhullajtott trágyájával. Ezt előbb összeszedték, „légázolták, a napon megszáritották, oszt akkor szépen négyszögletébe kivágták ásóval. Mikor főzni kellett vagy főztek, akkor a gyerekek:

– Hozzá bē, fijam, egy-két darabot!”²⁸

A szobák mennyezete ebben az időben még gerendás volt, és egész hosszában a mestergerendára támaszkodott. A szobák konyha felé eső sarkában állt a konyhából fűthető öblös, búbos *banyakemence*, a gyerekek számára télidőben biztonságot jelentő és meleget árasztó *kuckóval* és az öregek számára ücsörgésre, hátmelengetésre alkalmas *padkával*. A kemence átelleni oldalán, a nagyház utca felé eső sarkaiban álltak a magasra vetett ágyak. Közöttük, a szoba közepén hosszára állítva az asztal két oldalán a két-két támlás székekkel. Az utcára néző két ablak alatt (ha volt) a *kanapé*, esetleg virágállvány. A szoba negyedik sarkában, az ajtó mögötti részen állt a háromfiókos *sublót* szépen *slingelt*, „kilukbacaknizott” fehér terítővel leterítve, és a ház asszonyának becsesebb üvegpocharaival, féltettebb bögréivel, findzsáival telerakva.

A sublótot a századforduló tájékán a *sifanér* vagy régibb nevén a *fennálló* váltotta fel.

„Mink sifanér, úgy híttuk. – Hozd ki a sifanírbul, benn van a sifanírba . . . Hozd az ingem, vagy mit tudom én, . . . ha van, mert ott vót a ruhánk erakva a sifanírba. De hallottam még, hogy öreganyám . . . az meg fennálló. Dehát akkor néztünk mink gyerekek, hogy mi jis az a fennálló. – Hát hozdad mán! – ugyi idegeskedett. – Dehát, hát mi jaz? – Hát ahun van ni! . . . De mondom, én csak úgy tudtam, hogy sifanér. Maj később oszt lett szekriny. De a mi időnkbe (első világháború előtt) ez jobban sifanér vót.”²⁹

A falakon néhány fénykép, tehetősebb családoknál egy-két olajnyomat (katolikusoknál szentkép), a házi áldás és a sétálós falióra.

És amíg a ház (típusa, szerkezete, építése) alig változott valamit a XX. század első negyedéig, feléig, addig a falukép szinte évről évre szépült, kiegészült.

No, nem belső lényegét tekintve, hanem külsőségeiben. A kertek, az udvarok, az utcák fái az évek, évtizedek múlásával kiterébélyesedtek, kilombosodtak, és a kezdeti kopárságot lombsátrak, ligetszerűségek váltották fel színesítve ezáltal a falukép kezdeti szürkéségét, egyhangúságát. A százéves évforduló kapcsán készült kitekintés már méltán büszkélkedik: a Telecskai-dombok lankáin elfekvő falukép „kellemes benyomást tesz a szemlélőre. Utcái egyenesek és szélesek, mindenütt fákkal szegélyezve, sőt az udvarok is annyira beültetve, hogy az egész község mintegy erdőben települtnek látszik . . . Levegője egészséges és a fák virágzásakor igen illatos. Ivóvize bőven van, amely tiszta, mint a kristály és hideg . . . A házak, a völgyön épültek kivételével, mind szárazak, tűzfalal épültek, és szép fehérre vannak meszelve. Az épületek és fasorok közötti gyalogjárdák, középületekhez vezető utak égetett téglával vannak igen sok utcában kirakva, az udvarok téglá vagy vert fallal körülkerítve és bemeszelve”.³⁰

Ennek a panorámaszerű bemutatásnak az összhangulatát – egy kis megszorítással – akár a kétszáz éves évforduló tájékán is elfogadhatjuk, de szem előtt kell tartanunk, hogy a falukép és azon belül a falusi ház is, különösen az 1960-as évektől errefelé sokat változott, mondhatnám: városiasodott. Az utcák járdáit, útfelületeit kibetonozták. Az udvarokba, háztartásokba bevezették a vizet, és megváltozott a lakóporta élete, képe is. A régibb típusú, a porta hosszához illeszkedő, kéteresz, tűzvégés házak mellett – sőt az átépítések révén azok helyett is – egyre szaporodnak a városias jelleggel bíró sátorotetős, padlásszobás, sőt emeletes házak. Ezeken a portákon már nyoma sincs a paraszti gazdaságban oly fontos szerepet játszó melléképületeknek: *istállók*-nak, *ólak*nak, *góré*knak, *fészerek*nek. Szaporodik viszont azoknak a régi udvaroknak a száma, amelyekben a vagonot, az életet jelentő istálló, ólak üresen tátonganak, jelezvén, hogy az idősebbeket felváltó ifjabb nemzedékek életformát változtattak. A hagyományos paraszti gazdálkodást részben ipari, részben pedig korszerűbb, nagyüzemi szinten szervezett társastermelői tevékenység váltotta fel.

JEGYZETEK

- 1 Vesd össze Stipan Kopilović tartományi párttitkár felszólalásával a Vajdasági Kommunista Szövetség 18. értekezletén. *Magyar Szó*, 1986. április 25.
- 2 Györfly István, Nagy Kálózi Balázs, Csalog Zsolt, Bellon Tibor, Szabó László, Szabó Lajos, Szilágyi Miklós, Őrsi Julianna
- 3 Pékityné Séfer Ilona morovici lakos magnetofonszalagon rögzített visszaemlékezései, 1984
- 4 Sándor István: *A kossuthfalvi református egyház 125 éves története 1786–1911*. Topolya, 1911
- 5 Pékityné Séfer Ilona

- 6 Bogisity Ferenc pacséri lakos magnetofonszalagon rögzített visszaemlékezései, 1972
- 7 Oross János pacséri lakos magnetofonszalagon rögzített visszaemlékezései, 1972
- 8 A pacséri református egyház irattára
- 9 Uo.
- 10 Dudás Ödön: Pacsér történetéből. In.: *Bács-Bodrogh* 1878. (febr. 1.) I. évf. 1. sz. 38–47. old.
- 11 Szabadkai Történelmi Levéltár: Vojnich de Bajsa VI/5 Fasc. Szucsich „C” fol. 11.
- 12 Dudás Ödön
- 13 Országos Levéltár Budapest: E 148 Fasc. 1811 Nr 37
- 14 Bács-Kiskun Megyei Levéltár. XII. Kalocsai Székesfőkáptalan Hiteleshelyi Levéltára II. 12/1801
- 15 Máthé László: *Emléklapok Ómoravicza község 100 éves múltjából*. Nagykőrös, 1886
- 16 *Munkások Újsága* 20. sz. (1848)
- 17 Magángyűjtemény
- 18 O. L. Bp. C 59/1817 – 74. fons 2. pos.
- 19 egy sessio(=jobbágytelek) kitett 38 hold szántóföldet és 22 hold kaszálórétet holdját 1200 négyszögöllel számítva
- 20 O. L. Bp. C 59/1821 – 61. fons
- 21 O. L. Bp. C 59/1839 – 751. fons, 1847 – 337. fons
- 22 Hegedűs Antal: A szintézis még várat magára. *Magyar Szó*, Kilátó melléklet 1986. II. 15.
- 23 Kracz Lajos morovici lakos magnószalagon rögzített visszaemlékezései, 1984
- 24 Olyan gazdaház, amelynek falain 50–60 cm-es magasítással képezték ki a tetőteret.
- 25 Markus Lajos pacséri lakos magnószalagon rögzített visszaemlékezései, 1972
- 26 Pacséron az utolsó szabadkéményes konyhát 1959-ben építették át.
- 27 Kracz Lajos i. m.
- 28 Uo.
- 29 Markus Lajos i. m.
- 30 Máthé László: *Emléklapok Ómoravicza község 100 éves múltjából*. Nagykőrös, 1886